

Prejeto: 25. 10. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Pavlina Bobič¹

*Pota »Štajerskega bataljona« –
od idealizma
do preobrazbe leta 1942*

Izvleček

Začetek vojne in okupacije na Slovenskem leta 1941 je vodilne tradicionalne stranke potisnil pred dilemo političnega in narodnega preživetja ter jih soočil s pobudami za vojaški upor proti okupatorju. Začele so ustanavljati podtalne legije in skupine, ki so se povezovale v organizaciji vojaških enot, lojalnosti jugoslovanski vladi v Londonu, podpori zahodnim obveščevalnim službam in zamisli o povojni obnovi monarhije. Tradicionalni tabor je ob tem naletel na delovanje Komunistične partije, ki je s preizkušenimi taktikami ilegalne propagande in brez-kompromisno uporabo sile učinkovito posegla v slovenski (politični) prostor. Major Karel Novak je kot poveljnik Kraljeve jugoslovanske vojske v Sloveniji prevzel vojaško formacijo odpora proti okupatorju, kar je njegove enote obenem vodilo k spopadu z revolucionarno stranjo pod plaščem OF. Prva

1 Dr. Pavlina Bobič, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, pavlina.bobic@scnr.si.

nacionalna ilegala oz. Štajerski bataljon je skušal združiti idejo boja za svobodo z uporom komunističnemu nasilju, v kar je pomembno zarezala tradicionalna politika.

KLJUČNE BESEDE: prva nacionalna ilegala, major Karel Novak, oficirska skupina, odporniška gibanja izven OF

Abstract

The beginning of the World War II and occupation in Slovenia in 1941 confronted the leading traditional parties with a dilemma of political and national survival and initiatives for military uprising against the occupier. Underground legions began to form and groups that were uniting under organization of military units as well as uniting in their loyalty to the Yugoslav government in London, in support to Western intelligence, and the idea of a post-war restoration of the monarchy. At the same time, the traditional camp encountered activities of the Communist Party, which, with tried and tested tactics of illegal propaganda and uncompromising use of force, effectively intervened in Slovenian (political) space. Major Karel Novak took over, as the commander of the Royal Yugoslav Army in Slovenia, a military formation of resistance against the occupier, which at the same time led his units to a clash with the revolutionary side under the cloak of the LF (Liberation Front). The first national underground movement, the so-called the Styrian Battalion, tried to combine the idea of the liberation struggle with the uprising against the Communist violence. The traditional politics significantly intervened in this idea.

KEY WORDS: first national underground movement, major Karel Novak, officer group, resistance movements outside LF.

Podtalje: zavezništva in delitve

Jugoslovanski zlom aprila 1941 in okupacija slovenskega ozemlja sta vsakdanjost potisnila v blodnjak novih in potencialnih povezav med posamezniki, gibanji, političnimi elitami in njihovimi ideologijami, kar je poglobljalo zavezništva in razdore v dobi brutalnosti brez primerne referenčne opore v preteklosti.

Prihod tujih okupacijskih sil v Slovenijo je predvojne vodilne tradicionalne stranke prisilil k mrzličnemu pretresanju nastalih razmer ter ustanavljanju podtalnih legij in skupin. Te so iskale svoje mesto pod soncem in se klesale ob mislih oz. pripravah na oborožen odpor proti okupatorju, čeprav je z njim vodilna politika v skrbi za čim manjše žrtve med civilisti in ob čakanju na trenutek »odrešitve z Zahoda« sklenila *modus vivendi*. Oblikovanje ilegalnih vojaških formacij tradicionalnih strank v letu 1941 je močno zarezalo v tok in pojmovanje vojne do njenega konca – in še dlje.

Slovenska ljudska stranka (SLS) je 29. maja 1941 ustanovila Slovensko legijo kot podtalno vojaško organizacijo pod vodstvom Rudolfa Smersuja in dr. Albina Šmajda, v svojem delovnem programu pa se je zavezala zbiranju orožja oz. sistematičnim pripravam na odpor s pomočjo zahodnih zaveznikov, ko bi ti zasedli slovensko ozemlje (kadar koli bi se to že zgodilo), organiziranju obveščevalne službe za koristi zaveznikov in širjenju propagande z zahoda.² Drugega avgusta 1941 ji je sle-

2 V katoliškem taboru so bili v Slovensko legijo povabljeni tudi Stražarji dr. Lamberta Ehrlicha, a so zaradi sporov kasneje izstopili. Morda zaradi »prestižnih vprašanj«, najverjetneje pa zaradi povsem svojega koncepta o prihodnosti Slovenije. Gl. Jože Možina, *Slovenski razkol: Okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora* (Ljubljana: Medijske in raziskovalne storitve, Jožef Možina; Ljubljana: Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, Mohorjeva družba v Celovcu, Goriška Mohorjeva družba, 2019), 91.

dila liberalna Sokolska legija s Sokolskim vojnim svetom pod vodstvom Ladislava Bevca, ki je bila zamišljena kot izključno vojaška organizacija. Z njo je sodeloval tudi socialistični politik dr. Celestin Jelenc. V duhu svoje vojaške narave in vojnih razmer je bila legija organizirana v čete in bataljone, povezovala oficirsko skupino in se kasneje opredelila kot del redne Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD) pod poveljstvom polkovnika Dragoljuba (Draže) Mihailovića.³ Slovensko narodno gibanje (SNG), ki je nastalo že pozno spomladi 1941 in je izšlo iz kroga mladcev trnovskega kaplana Marjana Kremžarja, je v prvih mesecih okupacije dobilo posebej pomembno vlogo pod vodstvom ing. Fanouša Franceta Emmerja. Član kranjskega Sokola je po odhodu Kremžarja iz Ljubljane septembra 1941 gibanje in organizacijo posebne bojne enote prevzel skupaj z duhovnikom in časnikarjem Francem Glavačem ter s pomočjo pomembnega dela aktivnih jugoslovanskih oficirjev postavil

- 3 Mladi in agilni generalštabni polkovnik – pozneje general – Dragoljub Draga (Draža) Mihailović je 11. maja 1941 objavil, da ne priznava kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije in da bo nadaljeval z odporom proti okupatorju. Kot specialist za gverilsko bojevanje je na Ravni gori v Srbiji s svojimi somišljeniki organiziral vojaški štab; prve četniške enote so že 18. maja 1941 pri vasi Ljuljaci prvič napadle Nemce. Begunska vlada v Londonu je polkovnika Mihailovića za poveljnika jugoslovanske vojske v domovini (JVvD) imenovala 15. novembra 1941. Gl.: Marijan F. Kranjc in Slobodan Kljakić, *Plava garda: poveljnikovo zaupno poročilo* (Ljubljana: ProAndy, 2006), 12; Davorin Žitnik je v svojih spominih zapisal, da se je jeseni 1941 v njihovi hiši v Rožni ulici v Ljubljani začela zbirati skupina mladeničev – večinoma študentov – ki so obiskovali nekakšen seminar za izobraževanje v vojnih veščinah, kar je bila najverjetneje priprava za »bodoče vojaške starešine v nastajajočih odredih.« Pri njih so hranili seznam vojnih obveznikov iz vojaške dokumentacije jugoslovanske vojske, seminar pa je obiskoval tudi Davorinov starejši brat Miloš, ki mu je zaupal, da izobraževanje vodijo aktivni in rezervni oficirji. Gl. Davorin Žitnik, *Družinska zgodba. O slovenski nacionalni ilegali* (Ljubljana: samozaložba Davorin Žitnik, 2005), 28–29.

temelje četniškega gibanja v Ljubljanski pokrajini. Skupina Pobratim pod prof. Antonom Krošlom je medtem predstavljala »srednjo narodno smer« in tako kot preostale tri podpirala mednarodno priznano jugoslovansko vlado in zavezniške sile.

V prvem letu okupacije med skupinami še ni prišlo do pomembnejšega sodelovanja, združevalo pa jih je zlasti intenzivno obveščevalno delo za Zahod in ideja o povojni obnovi Jugoslavije.⁴

Kakšna je bila torej mreža ljudi in idejnih svetov, ki so dali moč in ime prvi nacionalni ilegali? Kdo je bil po mnenju voditeljev legij primarni narodni sovražnik in kaj je bila glavna mobilizacijska sila skupin zunaj orbite (pred vojno ilegalne) Komunistične partije, katere voditelje so tradicionalne stranke odpravile kot »turiste s Čebina« in po vsej verjetnosti malo vredne sogovornike?

V resnici se je v okupirani Sloveniji odvil za tradicionalne stranke in gibanja, ki so do leta 1941 sprejemala pravni red Kraljevine Jugoslavije, dotlej nepojmljiv scenarij: t. i. Protiimperialistična fronta⁵ Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in drugih levičarskih skupin, ki je bila najverjetneje ustanovljena 26. aprila 1941, se je po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto (OF); s tem imenom se je v javnosti prvič pojavila

4 Liberalna in katoliška stran sta soglasje o povojni ureditvi Jugoslavije in položaju Slovenije v njej dosegla oktobra 1941 v t. i. Londonskih točkah, politični izjavi, ki jo je po radijskih valovih londonskega BBC objavil Alojzij Kuhar.

5 Protiimperialistična, torej protibritanska, francoska in ameriška – kakor tudi protinemška ali italijanska, kadar je to ustrezalo komunističnim predstavam. Seveda je v to kategorijo sodila še slovenska »kapitalistična gospoda«, ki se je »zatekla pod imperialistično okrilje«. *Slovenski poročevalec*, 15. 6. 1941; citirano po Tamara Griesser Pečar, »16. september 1941: začetek slovenske državljanske vojne«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, ur. Lovro Šturm (Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2015), 121.

28. junija 1941 v ilegalnem časopisu *Slovenski poročevalec*. Komunisti so bili sposobni hitro in premišljeno izkoristiti široko pripravljenost Slovencev za takojšen oborožen upor in »obrambo domovine«. Pri svoji taktiki prepričevanja je KP učinkovito črpala iz svojih izkušenj dvajsetletnega ilegalnega delovanja, gverilskega bojevanja iz španske državljanske vojne in zelo jasnega revolucionarnega cilja popolnega prevzema oblasti. Zaradi pogodbe Molotov–Ribentropp leta 1939 je KP sprva opustila »ljudskofrontna« gesla, vendar jih je aktivirala takoj po nemški invaziji na Sovjetsko zvezo, ko je Kominterneta izdala ukaz za oborožen upor. KP je obenem nadvse spretno zakrila svoje osrednje mesto v OF in izkoristila odporniški (svobodoljubni) naboj, ki sta ga ljudem v resnici že pred vojno privzgojila katoliški in liberalni politični tabor.⁶ KP si je s taktiko »izkoriščanja svojih zaveznikov«⁷ in z razvejano ilegalno oz. silovito propagando narodnoosvobodilnega boja zagotovila nenadejano močno pozicijo nasproti obstoječim skupinam tradicionalnega političnega pola.

Najgloblji razkol med odporniškimi gibanjem OF in odporom legalističnega tabora se je pokazal po 16. septembru 1941, ko je Vrhovni plenum OF povsem nelegitimno⁸ sprejel sklep o ustanovitvi Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki naj bi med vojno edino predstavljal, zastopal, organiziral in vodil

6 Gl. Jože Možina, *Slovenski razkol*, 64.

7 Tamara Griesser Pečar, »Slovenski katoličani in OF«, v: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj*, ur. France M. Dolinar in Luigi Tavano (Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei, 1997), 88.

8 Dieter Blumenwitz je v svoji mednarodnopravni študiji o vojnem dogajanju v Sloveniji zapisal, da »dolžnost, ubogati ukaze komunistov, ni obstajala«; nasprotno, veljala je »zvestoba do države, katere državljani so bili, in do vlade, ki jo je zastopala«. Gl. Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1945). Mednarodnopravna študija* (Celovec: Mohorjeva založba, 2005), 117.

slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Obenem je bil sprejet tudi Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, ki je predvideval, da se s smrtjo kaznuje vsak, ki zaradi »sebične skupinske koristi izbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimikoli sredstvi«. Akta kot »tipičen primer zlorabe prava« nista bila izdana za zagotavljanje svobode in vzpostavitev svobodne demokratične družbe, pač pa sta izšla z namenom »ustrahovanja ljudi in za izvedbo komunistične revolucije ter za vzpostavitev totalitarnega režima« pod izključno oblastjo KP.⁹ Slednje se je do skrajnosti zaostriло po ustanovitvi Varnostno-obveščevalne službe (VOS) avgusta 1941, ki je v Ljubljani še isto jesen začela z likvidacijami najvidnejših nasprotnikov komunizma. Torej tudi in predvsem nosilcev odpora tradicionalne strani.

Dileme odpora: skupaj, mimo ali proti OF

Medtem ko SLS s Slovensko legijo ni prešla v dogovarjanje o sodelovanju z OF, se je vodstvo Sokolske legije oktobra 1941 po posredniku vendarle odzvalo povabilu KP na razgovor o vključitvi v OF. Toda dialog med njima se je hitro zaključil, saj je Sokolska legija svoj vstop v OF pogojevala s priznanjem kontinuitete jugoslovanske države in zvestobo kralju Petru II. oz. Jugoslaviji. Eden glavnih predstavnikov mladih liberalcev je bil Rudi Marinčič,¹⁰ član Sokola Ljubljana – Vič in zadnji načelnik Sokolske legije, ki je povedal, da so komunisti za vstop v OF

9 Lovro Šturm, »Pogledi na vsebinsko pravilno pravo. Primer: o vsebinski pravilnosti dveh pravnih aktov SNOO z dne 16. septembra 1941«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, ur. Lovro Šturm (Ljubljana: Inštitut Karantanija, 2015), 107.

10 Rudi Marinčič se je pridružil Jugoslovanski vojski v domovini in bil med

postavljali »nemogoče pogoje« in zavračali mlade liberalce kot skupino, kar je Marinčiča prepričalo, da komunisti sporazuma sploh ne želijo.¹¹ Ladislav Bevc, predsednik Sokolskega vojnega sveta, je na debati v svetu dejal, da se mu »na ta vlak ne mudi«, nakar je bil predlog za vstop v OF soglasno zavržen.¹² Že poleti 1941 so pogovori glede vstopa v OF tekli še s posameznimi liberalnimi strujami, tj. Omladino jugoslovanske nacionalne stranke, Samostojno demokratsko stranko, staro Jugoslovansko nacionalno stranko z Vinkom Vrhuncem in Staro pravdo inženirja Črtomirja Nagodeta, ki pa je bila kasneje izključena iz OF zaradi nestrinjanja z njenim programom.

Maja 1941 se je okrog dr. Vekoslava Bučarja in generalštabnega majorja Ivana Fregla začel zbirati še manjši krog aktivnih častnikov; Fregl je pred svojim odhodom v Srbijo vodenje te skupine predal majorju Karlu Novaku. Vzpostavili so stik z voditeljema KP Borisom Kidričem in dr. Alešem Beblerjem ter se začeli pogovarjati o skupni akciji z OF, kamor so nato oficirji pristopili kot »nacionalna skupina«. Tej so bili pridruženi dr. Drago Marušič, ing. Dušan Sernec, dr. Avgust Novak in polkovnik vojske Kraljevine Jugoslavije, Jaka Avšič. Po besedah Karla Novaka so se ti »opredelili za OF«, vendar kot skupina pristašev kralja Petra II. in polkovnika Draže Mihailovića.¹³

V začetku septembra 1941 je major Novak prejel pisni ukaz o imenovanju za edinega predstavnika Mihailovićevega gibanja in Kraljeve jugoslovanske vojske v Sloveniji, ki ga je v imenu Draže Mihailovića podpisal generalštabni major Žarko P. Todorović. Od tedaj je Novak poročal o prizadevanjih za okrepitev oz. ustanovitev aktivnih enot Kraljeve jugoslovanske

zajetimi četniki v Grčaricah septembra 1943. Obsojen in ubit je bil na Kočevskem procesu oktobra 1943.

11 Gl. Davorin Žitnik, *Družinska zgodba*, 30.

12 Ladislav Bevc, *Spomini* (Ljubljana: Jutro, 2006), 121.

13 Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 44.

vojske, ki bi bile sposobne za takojšnjo akcijo po ukazu vrhovnega poveljnika.

Major Novak je novembra odpotoval v Srbijo na osebni sestanek z Mihailovićem, po nagovarjanju Draga Marušiča in Dušana Serneca pa je z njim v Srbijo odpotoval tudi polkovnik Jaka Avšič; člana Vrhovnega plenuma OF sta pričakovala, da bo Mihailović za komandanta Slovenije imenoval Avšiča, medtem ko sta zase zahtevala imenovanje za politična predstavnika vrhovnega poveljnika JVvD in begunske vlade v OF.¹⁴ Toda razmere v Srbiji so se medtem dramatično spremenile: po prvotnih skupnih akcijah partizanov in četnikov proti Nemcem se je sodelovanje med njimi končalo 2. novembra 1941, ko so pri Kraljevu partizani nepričakovano napadli četnike. Po navedbah majorja Karla Novaka je Mihailović navkljub tem dogodkom pristal na sodelovanje s partizani v Sloveniji, obenem pa »poudaril veliko opreznost in nujnost, da se zagotovi popolna samostojnost naše vojske. Dobila sva pismena pooblastila: Avšič kot komandant, jaz pa kot član načelnika štaba JVvD v Sloveniji. Nobenih pooblastil pa nisva dobila za Marušiča in Serneca, ker je Mihailović hotel obdržati organizaciji vojaški značaj. Iz Ravne gore sva se vrnila v Slovenijo. Medtem pa so komunisti že začeli s propagandno aktivnostjo proti četnikom.«¹⁵ Na dveh sestankih, ki jih je nato imel z Borisom Kidričem, major Novak ni sklenil nikakršnega sporazuma, saj komunisti niso pristali na formacijo Kraljeve jugoslovanske vojske – še več, grozili so, da jo bodo uničili, če bi se ta vseeno pojavila.¹⁶

Sledil je dokončen prelom med komunisti in Karlom Novakom, Jaka Avšič pa je prestopil k OF ter Mihailovićevo pismo o imenovanju na mesto komandanta Slovenije po Novakovih

14 Ivan Korošec, *Prva nacionalna ilegala: Štajerski bataljon* (Ljubljana: Illex Impex, 1993), 34; Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 45.

15 Navaja Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 35.

16 Ibid., 35.

besedah »zlorabljal v partizansko – komunistično korist«, s čimer je »marsikoga prevaral in zapeljal«. ¹⁷ Predvsem pa je Avšičev prestop pretresel enotnost in odločnost oficirske skupine; Novak je v nastali situaciji prevzel naloge komandanta ter sklenil »delovati za kralja in Jugoslavijo, organizirati zakonito vojsko pod poveljstvom generala Draže Mihailovića in boriti se proti sovražniku v mejah možnega« ter pri tem ohranil »obrambno stališče do komunistov in partizanov«. ¹⁸

France Grum, član prve nacionale, se je v povezavi s tem spominjal, da so člani oficirske skupine še novembra 1941 hodili na sestanke s predstavniki OF v upanju, da s komunisti vendarle dosežejo skupen cilj v boju proti okupatorju. Toda OF ni imela nikakršnega interesa za kovanje enotnosti med Slovenci: na intenzivno ilegalno snovanje vojaškega odpora proti okupatorju izven OF (in obenem proti njej sami kot izvrševalki politike KP) je VOS 4. decembra 1941 pred cerkvijo sv. Jerneja v Šiški odgovorila z umorom Franca Fanouša Emmerja, potem ko ga je tja usmeril nekdo iz njegovega zaupnega kroga. KP je s tem odstranila voditelja, ki je po besedah Franca Glavača prvi spoznal in javnosti razkrinal komunistično naravo OF. Emmer je namreč že zelo zgodaj sprevidel načelo terorja kot bistvo gibanja, ki se je »obleklo v plašč narodnosti«, da bi nase priklenilo čim več ljudi. ¹⁹

Emmer je bil mlad inženir montanistike iz Kranja in član Sokola, ki si je z nekaterimi jugoslovanskimi oficirji in mladimi izobraženci prizadeval za vzpostavitev odporniškega gibanja proti okupatorju ne glede na strankarsko pripadnost, pri čemer se je močno opiral na mladino iz katoliških vrst, zlasti dijaške Katoliške akcije in mladcev. ²⁰ Izhajal je iz kroga oficirjev jugo-

¹⁷ Ibid., 35.

¹⁸ Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 46.

¹⁹ *Slovenec*, 3. 12. 1942.

²⁰ Gl. Matija Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, IV. del (Cleveland: Ameriška domovina v Clevelandu, 1952), 4.

slovanske kraljeve vojske in kot tak je po navodilih divizijskega poveljstva v Ljubljani v prvih dneh vojne aprila 1941 začel zbirati »samostojno četo kranjskih prostovoljcev«, ki naj bi se skupaj z jugoslovansko vojsko umaknila v notranjost države ter od tam vodila boj proti okupatorjem; razsulo jugoslovanske vojske je te načrte izničilo. Emmer in njegov krog oficirjev so nato nameravali združiti in za bojevanje izuriti posameznike, predvsem študente in drugo mladino, ki bi bili v stalni pripravljenosti za klic pod orožje. Zamislili so si elitno bojno enoto, ki bi (z)mogla po navodilih zavezniškega poveljstva pomagati zaveznikom v okupiranem zaledju, še preden bi se zavezniki izkrcali na jugoslovanskem ozemlju. V prvih mesecih okupacije je Emmer že postavil zametke samostojnega slovenskega četništva. Slovensko narodno gibanje je ob poudarjanju nacionalnih ciljev privabljal tudi nekatere študente iz vrst Sokola; oficirji, med katerimi so bili Bogojevič, Milošević,²¹ Miro Stamenković, Danilo Koprivica, Marjan Strniša, Josip Lesjak - Lampe, Milan Kranjc, Jule Vučič, Dobrivoje Vasiljevič - Iztok, Janko Debeljak, Kazimir Kukovič, Jože Majcen in Vekoslav Bučar, ki je vodil politično smer, pa so medtem začeli »samostojno povezovati nove člane«.²²

Slovenska in Sokolska legija sta se idejno ujemali z načeli »borbene skupine« okrog Emmerja in podpirali njegovo akcijo, saj je bila – čeprav omejena na manjše število ljudi – »zelo učinkovita« in nikakor ne samo ideološka, pač pa tudi vojaška.²³ Za Emmerja je bilo izjemno pomembno tudi »razbijanje« skupin pod vplivom komunistične OF in z Glavačem sta od nje uspela odvrniti skupino rezervnih oficirjev, ki se je z »nekimi tendencami za OF« sestajala pri šolskem upravitelju Hornu

21 Imeni teh dveh častnikov v virih nista navedeni.

22 Prim. Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, IV. del, 8.

23 Ibid., 9; *Slovenec*, 3. 12. 1942.

na Šmartinski cesti.²⁴ Emmerjevemu krogu se je prav tako uspelo dokopati do samostojne tiskarnice, kjer so nato začeli z ilegalnim tiskom ter s protikomunističnimi letaki »v živo zadeli komuniste« na tistem področju, ki so si ga dotlej lastili kot »neomejeni gospodarji«. ²⁵ Glavač in Emmer sta v propagandnem pisanju zlasti poudarjala škodljivost partizanskih akcij in katastrofo italijanskih represalij kot odgovor nanje, poleg tega pa pozivala ljudi k spoštovanju vodstva v Londonu in jih rotila, naj »nikar ne nasedajo komunistični ter protinarodni OF«. ²⁶

Slovensko narodno gibanje se je močno osredotočilo na organizacijo mladine kot resnega nasprotnika »komunističnim udarnim edinicam«, v katerih je Emmer videl najpomembnejšega slovenskega in mednarodnega sovražnika. ²⁷ Mladi inženir si je zato z Glavačem prizadeval za sklenitev sodelovanja s čim širšim krogom skupin(ic) ne le v Ljubljani, temveč tudi na podeželju. Z namenom pridobivanja novih članov sta se z Alojzom Krekom že avgusta 1941 odpravila na pot po Dolenjski in Notranjski, ²⁸ vendar je agitacija požela še največ uspeha v prestolnici. Po poročilu Pavla Ranta so v tem času oficirji iz Emmerjevega kroga iskali stik z Dražo Mihailovićem; kapetan Milan Kranjc je tako jeseni 1941 odpotoval na Sušak in tam z njim dejansko vzpostavil zvezo. ²⁹

Po Emmerjevi smrti, ki je dodobra pretresla Ljubljano in zlasti vrhove tradicionalnih strank, je organizacija ilegale zastala. Šele nekaj tednov kasneje jo je prevzel kapetan Milan Kranjc, ki je bil član Sokola Ljubljana – Vič in znan kot izjemno

24 France Škerl, *Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov OF v letu 1941* (Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1961), 116.

25 Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*, IV. del, 11.

26 Škerl, *Prispevki*, 120.

27 *Slovenec*, 3. 12. 1942.

28 Škerl, *Prispevki*, 115.

29 *Ibid.*, 117.

spособen častnik z izrazitim občutkom za človeški stik med vojaki in nadrejenimi, kar je tedaj veljalo za posebno vrlino.³⁰

Po besedah Ivana Korošca je bil Emmer v svojih prvotnih predstavah o skupnem nastopu Slovencev – torej tudi komunistov – za delo v ilegali »lahkoveren«, predvsem pa je bil v svoji mladostni zagnanosti prepričan, da tudi »komunisti gojijo domovinsko ljubezen, ki bo nekoč pripomogla do zblizanja in strpnosti. Vera v dostojanstvo nasprotnika ga je zavedla v zaupljivost, ta pa naravnost pred komunističnega strelca«³¹ Eda Brajnika, enega najpomembnejših sodelavcev VOS, ki je prav tako izhajal iz vrst Sokola.³²

Major Novak in načrt vojaške mobilizacije

Vse do pomladi 1942 ni bilo mogoče narediti nič, je resignirano ugotovil Korošec, kajti »nezaupanje, intrige ter negotovost v protikomunističnih krogih so ovirali zbiranje bojne skupine«. Prva, ki se je pridružila formaciji Jugoslovanske vojske v domovini, je bila Sokolska legija, ki bi z okrog 1000 člani lahko prispevala največje število borcev za četniške enote – dokler v zmedo (zaradi neodločnosti vodstva Sokolskega sveta, ki po Novakovih besedah ni bilo »dovolj borbeno« in se je otepalo ustanovitve enot na terenu za začetek vojaškega spopada z okupatorjem) spet niso posegli komunisti. Petindvajsetega januarja 1942 so pripadniki VOS v hiši na Wolfovi ulici v Ljubljani napadli in uničili tiskarno ilegalnega sokolskega časopisa *Naprej zastave slave*, tiskarje pa prijavili italijanski policiji, ki

30 Prim. Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998), 44.

31 Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 39.

32 Gl. Ivan Čuk in Aleks Leo Vest, *Prevarani sokoli* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017), 222.

jih je takoj zaprla.³³ Tedaj se je majorju Novaku priključila še manjša skupina Pobratimov z dobro delujočo obveščevalno službo in tehnično-propagandno podporo, ki jo je Novak razširil za pripravo in tiskanje tajnega glasila *Svoboda ali smrt*. Najštevilnejša skupina je bila Slovenska legija z 6000–8000 pripadniki pod vojaškim vodstvom generalštabnega polkovnika Ernesta Peterlina, vendar je bila skupina – po navedbah majorja Novaka – na voljo samo po predhodnem soglasju SLS, kar je Novaku povzročalo velike preglavice, saj je klerikalna (politična) stran vztrajno zavračala zahtevo vojaškega vodstva po čim hitrejši oboroženi akciji proti okupatorju, češ da je bila »zadeva preuranjena«.³⁴ Neutrudno pa je delovala obveščevalna služba pod polkovnikom Vladimirjem Vauhnikom, ki je za zahodne zaveznike pomembne podatke predajala osebam, ki so z njimi imele neposredno zvezo, in zaupnikom generala Mihailovića.³⁵

Zaradi vse večje nujnosti po tesnejšem povezovanju so stranke tradicionalnega tabora od začetka leta 1942 pretresale skupne točke političnega delovanja in se slednjič z novimi skupinami aprila 1942 povezale v Slovensko zavezo. Ustanovitvena listina je bila prvič objavljena po valovih londonskega BBC ter razglasila, da je edina zakonita oborožena sila JVvD pod vodstvom generala Mihailovića in njegovih krajevnih poveljnikov. Vojaški del programa je zahteval, da nobena stranka ne more imeti posebnih vojaških formacij, če pa so bile, »morajo biti na razpolago Kraljevi jugoslovanski vojski v Sloveniji.« Medtem ko so vodenje, organizacija in uporaba vojaških enot pripadali »zakonito imenovanemu poveljniku«, se je Slovenska zaveza obvezala, da bo »z vsemi sredstvi, moralno in materialno pod-

33 Glej Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 47.

34 Davorin Žitnik, *Usodni čas. Slovenske nacionalne ilegale, 1941–1943* (Ljubljana: samozaložba, 2003), 28.

35 Ibid.

pirala Kraljevo jugoslovansko vojsko.«³⁶ Potemtakem so bila Novaku – vsaj uradno – na voljo moštva Sokolske in Slovenske legije ter Pobratima, ki so skupaj že imeli večje količine orožja in druge vojaške opreme, denarni vir pa so zanje predstavljale zbiralne akcije Slovenske zaveze in vlade v Londonu.

Novakovi načrti, da spomladi 1942 vendarle izvede težko pričakovano mobilizacijo »v gozdove«, so splavali po vodi zaradi še enega razloga. Komunisti so namreč za namero izvedeli in že 19. marca 1942 izvedli izjemno domiselno, a s stališča nacionalne solidarnosti moralno in etično zavrženo akcijo: na naslove častnikov v Ljubljani so preko italijanske pošte (in cenzure) razposlali pozive za vstop v OF. Italijani so tako na domačih vratih aretirali vse aktivne častnike in podčastnike ter tiste rezervne častnike, ki so se vrnili iz nemškega vojnega ujetništva. Aretacijam so se poleg Novaka izognili samo kapetan Josip Lesjak - Lampe, kapetan Milan Kranjc, poročnik Marjan Strniša in kapetan Dobrivoje Vasiljevič.³⁷

Zaradi italijanske odstranitve aktivnih častnikov in podčastnikov, za kar so tako prebrisano poskrbeli komunisti, je moral Novak svoj štab sestaviti iz civilistov, pripadnikov legij in gibanj. Vanj so bili imenovani Franc Glavač, dr. Albin Šmajd, France Malovrh (nasledil je rezervnega kapetana Iva Peršuha, ki ga je maja 1942 umorila VOS), Tone Duhovnik, prof. Anton Krošelj, Alfred Kralj in dr. Janez Janež. Organizacijsko trojko glavnega štaba so predstavljali dr. Albin Šmajd (predstavnik SLS), Rudolf Žitnik (predstavnik JNS) in prof. Krošelj (predstavnik Pobratima).

Potem ko je bilo organizirano ogrodje organizacije in so bili glavni oz. okrožni štabi postavljeni po sistemu trojk (s predstavniki iz vsake legije), je v začetku poletja 1942 Novak

36 Navajata Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 49.

37 Prim. *ibid.*, 52.

Slovenski zavezi predlagal, da se na celotnem ozemlju »aktivirajo prve male oborožene enote«, sestavljene iz domoljubnih prostovoljcev, ki so že izkusili italijanski ali komunistični teror. Te enote bi postale »jedro odpora« proti okupatorju.³⁸ Poskrbele naj bi za zbiranje in hrambo orožja in vojaške opreme na določenih mestih, organizirale hrano za poznejše nabornike, obenem pa bi varovale svoja naselja pred nasiljem, ropanjem in prisilno partizansko mobilizacijo ter preprečevale okupatorske represalije. Po ukazih glavnega štaba bi se te enote združile v večje vojaške formacije, zanje pa bi vodstvo priskrbelo primerno število častnikov in orožje. Zatem bi se začele gverilske akcije proti okupatorju, ki bi jih glavni štab usmerjal tako, da bi reakcije okupatorja prizadele samo oborožene enote (s čim manj žrtvami), ne pa tudi civilistov. Proti partizanom bi obdržali obrambno pozicijo; enote JVvD tako ne bi začenjale bratomorne vojne.³⁹

Slovenska zaveza je predlog po dolgih razpravah sprejela, toda Novak je poročal, da je že »naslednji dan politični odsek SZ svetoval, da se bojnih formacij še ne pošilja na teren, ker bi tak pokret povzročil okupatorjeve represalije in komunistično maščevanje«. ⁴⁰ Ta nenadna odločitev je bila sprejeta za njegovim hrbtom, kar je bilo za Novaka »veliko presenečenje in razočaranje«, v vsej politični omahljivosti tradicionalnih strank pa je Novak videl hudo napako z nepopravljivimi posledicami za nadaljnji potek vojne.

Toda razmere na podežlju so medtem postajale nevzdržne zaradi vse bolj brutalnega revolucionarnega nasilja nad civilisti, ki je terjalo številne žrtve tudi med člani Slovenske legije. Po veljstvo Slovenije in Glavačeva skupina Slovenskega narodnega

38 Prim. *ibid.*, 53; Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 40.

39 Prim. Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 53.

40 Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 40.

gibanja – po Emmerjevem umoru Novakova tesna zaveznica – sta kljub političnim preprekam na deželo začeli pošiljati svoje zaupnike, da pripravijo vse za nastop ilegale. S pomočjo svojih častnikov in podčastnikov je Novak v posameznih središčih začel z organizacijo zbiralnih taborov. Ti so bili določeni v Beli krajini blizu Metlike, pri Novem mestu, Žužemberku, na Primskovem, v Suhi krajini in na Notranjskem.

Prve dni aprila 1942 je po ukazu majorja Novaka iz Ljubljane odšel kapetan Kranjc s tremi borci, da v novomeškem okraju organizira tabor. Prva skupina bi morala biti zbrana v Hrastju blizu Mirne Peči, vendar obljubljenih desetih fantov ni bilo, ker so se prestrašili groženj lokalnih partizanskih terencev. Tudi v Šmihelu se moške niso odzvali iz strahu pred partizanskim maščevanjem nad njihovimi družinami. Po tej neuspeli akciji v Novem mestu je major Novak zahteval, da legije same prispevajo moštvo za takojšnji odhod na teren. Milan Kranjc je na Bokalcih organiziral in pošiljal kurirje, da priskrbijo orožje in prostovoljce. Odločeno je bilo, da se odred zbere v okolici Ljubljane ter od tam odrine v zbirni tabor Soča v Suhi krajini.

Ljudje so bili zaradi strahu pred komunističnimi umori in represalijami okupatorja izjemno nezaupljivi. Po pričevanju Franceta Gruma so bili prebivalci na dolenskem in belokranjskem podežlju povsem zbegani ob zatrjevanju različnih »organizatorjev«, da so prav oni predstavniki Mihailovičevega gibanja, zato niso več vedeli, komu naj zaupajo,⁴¹ kar je gotovo oviralo formiranje ilegale.

Prvi zbirni tabor v okolici Ljubljane je bil v Dobrunjah in Bizoviku, kamor se je javilo 17 mož. Milan Kranjc jih je pričakoval več, zato je poveljstvu sporočil, da s tako majhnim številom vojaško neizkušenih ljudi ne more na teren, zlasti, ker so bili v okolici partizani zelo dejavni. Poveljstvo je Kranjca

41 Navaja Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 40.

zavrnilo in ukazalo, da mora odred najkasneje do 17. maja 1942 na načrtano pot na Dolenjsko.

*Prva nacionalna ilegala –
Štajerski bataljon na Dolenjskem*

Možje prve nacionalne ilegale so se cel teden previdno pripravljali na odhod; nekoliko manj tvegan prehod iz okupirane Ljubljane, obdane z žico, je bil skozi blok v Devici Mariji v Polju, zato so si tam ilegalci s ponarejenimi potnimi izkaznicami⁴² priskrbeli izhod – predvsem s pomočjo tamkajšnjega podžupana Feliksa Pogačnika⁴³ in vodje pisarne Rudija Hirscheggerja. Med njimi so bili večinoma oficirji iz Emmerjevega kroga: kapetan Dobrivoje Vasiljevič, podporočnik Drago Tomažič, kapetan Josip Lesjak, Franc Kremžar, kapetan Milan Kranjc, Franc Mihelič, Milan Mladen, Štefan Kodelič, Dušan Memetović, Joško Jakoš, Polde Selan, Ivan Korošec, France Grum, Franc Nedoh, ter mladca iz vrst SNG, Marjan Lavrič in Jelo Capuder. V odredu sta bila še podčastnika Alojz Dežman in Jaroslav Novak.

Major Novak je može pospremil z naslednjimi besedami: »Stopate na težavno in odločilno pot v boj za svobodo naše domovine. Kjerkoli boste in kakorkoli, pomnite, da niste sami. V vas so uprte oči slovenskega naroda, v teh težkih dneh ste edino upanje in porok svobode. Vaša pot bo težavna že zaradi partizanskih enot, ki so v gozdovih. Izmikajte se neposrednim

42 Prepustnice, ki so jih imeli redki meščani, so za odred leta 1943 zagotovili Žitnikovi v Rožni ulici, medtem ko je krojač v sosednji hiši za prosto-voljce izdelal vetrovke. Gl. Žitnik, *Družinska zgodba*, 40.

43 Feliksa Pogačnika in njegovo ženo Marijo so komunisti v povračilo zverinsko mučili in ubili junija oz. julija 1942. Gl. Škerbec, *Rdeča zver, pijana krvi*. IV. Del, 27–31.

napadom nanje; če pa boste napadeni, sprejmite boj. Tudi zunaj OF ima narod pravico živeti. Ne napadajte okupatorja po nepotrebnem, da prihranite narodu žrtve. Z vami je narod in Bog!»⁴⁴ Odredu sta spregovorila še kapetana Josip Lesjak - Lampe in Janko Debeljak, ki je po navdušujočih govorih odred pospremil do Žužemberka.

Kapetan Lesjak je odšel v Dobropolje in tam navezal stik z zaupniki, ki so priskrbeli hrano; naslednji dan se je bil primoran vrniti k preostalemu delu odreda v Cerovici s sporočilom, da v taboru Soča še ni prostovoljcev, so se pa na območju zbirali partizani. Obvestil jih je tudi o bližajoči se močni italijanski patrulji, vendar je niso napadli iz bojazni pred okupatorjevimi represalijami nad vaščani. Štirje prostovoljci iz Dobropolja so se odredu pridružili naslednji dan in s sabo prinesli svežo zalogo hrane. Tamkajšnji kaplan Ivan Lavrih je zabeležil, da drugi Dobropoljci niso bili prav zelo navdušeni nad akcijo, češ da se je začela prezigodaj, še manj pa jih je vlekle »potikanje po gozdovih, stradanje in prezebanje«.⁴⁵ Po drugi strani je veliko domačinov menilo, da so bili bolj potrebni v svojih družinah, tudi za zaščito pred partizani; poleg tega je bilo še vedno veliko takih, ki niso razumeli, da enotne akcije proti okupatorju »ni moglo biti« in da OF vodi komunistična partija, medtem ko je bilo pojasnjevanje dejanskega stanja zaradi rastočega partizanskega nasilja po Lavrihovih besedah »smrtno nevarno«.⁴⁶ Odred se je nato premaknil v bližino vasi Vodice pri Starem Gradu v dobropoljski dolini, se tam utrdil in počakal na navodila glavnega poveljstva. Lesjak se je nato vrnil v Ljubljano in prevzel nove organizacijske naloge.⁴⁷

44 Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 43.

45 Ivan Lavrih, *V primežu revolucije. Spomini duhovnika* (Ljubljana: Družina, 2001), 45.

46 Poročilo Ivana Lavriha navaja Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 46.

47 Prim. Ivan Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 46.

Poveljnik Milan Kranjc je takrat opravil prvo formacijsko (pre)ureditev odreda; za svojega namestnika je imenoval kapetana Vasiljevića, preostalo moštvo pa je bilo razdeljeno na trojke. Poleg straže sta bili dve trojki ves čas v bližini tabora. Patruljne trojke (kakor tudi drugi člani odreda) so med svojimi obhodi v dolini nosili civilna oblačila brez razpoznavnih znakov. Bili so oboroženi, a jih partizani, ki – razen »elitežev s srpi in kladivi na rdeči zvezdi« – prav tako niso nosili posebnih oznak, sploh niso zaznali kot kakor koli drugačne. Patruljam nacionalne ilegale je gibanje med njimi omogočilo natančno opazovanje partizanskega vedenja, pozdrava in besedila razpoznavanja, kar je odredu precej olajšalo premike med kraji, kjer so že bili partizani.⁴⁸

Posebej pomenljiv dogodek se je pripetil 21. maja 1942, ko je patrolja odšla v Kompolje, kjer naj bi odkopala dve skriti puški. Pot jo je vodila mimo Vidma, kjer je ravno tedaj zboroval partizanski štab, patrolji pa se je uspelo neopazno pomešati med navzoče; moške so ugotovili, da so naleteli na vrhovno komunistično vodstvo z Edvardom Kardeljem, Borisom Kidričem in Jako Avšičem na čelu, kar so nemudoma sporočili v tabor. Poveljnik Kranjc je bil odločen, da zbor napade in zajame vodstvo partije, vendar mu je Vasiljević močno oporekal zaradi preslabe oborožitve in neizkušenosti borcev. Toda že nekaj dni kasneje je bil ilegalni odred pred prvo večjo preizkušnjo.

Na binkoštni ponedeljek, 25. maja 1942, je pri Kompolju prišlo do prvega spopada s partizani, ki so zaznali taborišče ilegalne skupine in ga začeli previdno obkoljevati. Straža je njihov namen opazila, vendar so partizani z vseh strani prešli v silovit napad in na desnem krilu skoraj vdrli v tabor. Odred je rešil učinkovit protinapad pod vodstvom Dobrivoja Vasiljevića - Iztoka, ki je z glasnim jurišem, zvijačo – in dvema odvrženi-

⁴⁸ Ibid., 47.

ma bombama – dosegel spremembo smeri partizanov in njihov beg. Partizansko zmedo je povečala še četniška patrolja, ki se je vračala iz Kompolja in je »udarila na bežečega napadalca« z boka ter s tem dodobra zameglila položaj odreda.⁴⁹

Napad je bil jasen znak OF, da nikakor ne bo tolerirala prisotnosti nacionalne ilegale oz. katere koli sumljive vojaške formacije izven svojih vrst, poleg tega pa se je začela koncentracija partizanov v dobropoljski dolini. Kranjčev odred se je umaknil proti Čušperku, mimo Gaberja in Ilove Gore na Podbukovje, Globoko, Dežjo vas in se slednjič utaboril v Stranski vasi nad Žužemberkom. V zbirnem mestu v gozdu nad Laščami so pričakovali okrog 30 novih prostovoljcev, vendar so izvidniške trojke poročale, da teh ni bilo nikjer; od lokalnega zaupnika so izvedeli, da so večino fantov, ki so se javili za ilegalo, pobrali partizani, preostali pa so se razbežali.⁵⁰ Nekateri so odhod v ilegalo zavrnil, češ da jim je tako svetoval žužemberški kaplan Janez Jenko.⁵¹

Iz Stranske vasi se je nato odred odpravil proti Gorjancem, kjer naj bi ga pričakovala skupina prostovoljcev iz Novega mesta. Preko Krke, Podturna, Sušic, Drganjih sel, Birčne vasi in Težke vode so dosegli okolico Šentjošta pri Stopičah. Pri Birčni vasi so dobili zvezo z Novim mestom in obvestilo, da so skupino kapetana Ljubomirja Stamenkovića pri Potovem Vrhu napadli Italijani, ki so ubili enega od prostovoljcev, dva pa ranili. Ta ilegalna skupina se je odpravila proti zbirnemu mestu v bližini Novega mesta za binkošti, pridružilo pa se mu je 12 prostovoljcev iz Mirne Peči skupaj s kaplanom Antonom

49 Ibid., 48.

50 Ibid., 49.

51 Prim. Borštnik, *Pozabljena zgodba*, 46. V spominih na dogodek je župnik iz Ajdovca Gregor Mali omenil, da je bilo zbirno mesto takoj izdano komunistom, zaradi česar Jenko »ni mogel niti smel« fantom priporočati, da bi odšli tja. Navaja Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 51.

Šinkarjem. V taboru se je javilo še devet mož iz Stopič. Do 28. maja se je tam zbralo 30 fantov in tabor se je premaknil med Smolenjo vas in Brusnice. Skupina je bila po italijanskem napadu razbita, moštvo pa se je nato večinoma skrivalo v bližini Šmihela in se junija ponovno pridružilo ilegali.⁵²

Naslednja skupina prostovoljcev pod vodstvom Staneta Vovka in Milutina Ludvigarja, ki je izšla iz Pobratima, se je utrdila na Primskovem, kjer je pričakovala glavni odred. Pridružilo se ji je 20 dobro oboroženih prostovoljcev, vendar se je tudi ta – vojaško neizkušena – skupina razkropila po partizanskem napadu 8. junija.⁵³

Za tretjo ilegalno skupino je bilo določeno, da se zbere v Šentrupertu in od tam nadaljuje pot proti taboru v Šentjoštu pri Stopičah. Poveljstvo Slovenije je v Šentrupert poslalo bivšega aktivnega mornariškega podčastnika Marjana Pavliča - Svaruna, ki je v Mirnski dolini zaradi močnega ustrahovanja partizanov le s težavo organiziral skupino prostovoljcev. Med ljudmi je zaradi izjemnega komunističnega nasilja v okolici vladalo globoko nezaupanje, kar je tudi župnika Nahtigala navdajalo s skrbjo in skeptičnim stališčem do organizacije vojske. Zbrani prostovoljci iz šentrupeške okolice so se končno podali na pot 13. junija, med pohodom proti Prečni pa so se jim pridružili novi, večinoma oboroženi moške.⁵⁴

Prav v Prečni so po pričevanju šentrupeškega prvoborca Josipa Jakoša od ljudi izvedeli, da so komunisti v noči s 14. na 15. junij 1942 načrtovali umor tamkajšnjega župnika Janka Komljanca in nekaterih njegovih sodelavcev, zato je poveljnik Pavlič – brez vednosti župnika – odredil, da je skupina šestih mož zastražila župnišče, medtem ko je trojico mož poslal v vas

⁵² Ibid., 52.

⁵³ Ibid., 53.

⁵⁴ Ibid., 58.

po hrano. Ta pa je naletela na partizansko patruljo; četniška patrulja iz Šentruperta se jim je predstavila kot del Štajerskega bataljona in izvedela za partizansko namero, da tisto noč odvedejo in likvidirajo Komljanca. V nekem hipu je eden od partizanov prepoznal prevaro, a so bili četniki hitrejši in skupino treh partizanov pobili, o vsem dogajanju pa nemudoma poročali Marjanu Pavliču - Svarunu. Slednji je še istega jutra o načrtu komunistov obvestil župnika Janka Komljanca in ga posvaril, naj nemudoma zapusti Prečno. Župnik, ki po pričevanju Josipa Jakoša in prečenskega organista Ivana Riglerja poprej ni imel nikakršnega stika s četniki, je Pavliča še zaprosil, naj njegova skupina mož ostane v Prečni, da zavaruje kraj, vendar to ni bilo mogoče, ker se je skupina morala premakniti na zbirno lokacijo pod Gorjanci. Petnajstega junija zvečer so komunisti svojo namero uresničili in iz župnišča nasilno odvedli Komljanca in njegovega hlapca Alojza Pašiča. Župnika so obtožili organiziranja »bele garde« v Prečni ter ga dva dni kasneje, skupaj s Pašičem in z bratoma Antonom in Alojzijem Murgljem, brutalno umorili pod Hmeljnikom.⁵⁵

Vsi četniški prostovoljci so se do konca junija združili v Šentjoštu pod Gorjanci. Do tedaj je odred prve nacionalne ilegale štel že okoli 100 mož, pridružila pa se jim je tudi zdravnica Bernarda Rihar. Moštvo je bilo razdeljeno v bojne trojke, komoro (pomožno preskrbovalno enoto) in izvidniške patrolne trojke; Drago Tomažič - Cigo je postal namestnik poveljnika Kranjca, Vasiljevič pa poveljnik komore. Patrulje so krožile po Gorjancih in ob levem bregu Krke do Trške Gore. Te so redno prinašale vesti o vse aktivnejšem partizanskem delovanju po

55 Prim. Ivan Rigler, »Zapisnik o komunističnih zločinih v Prečni in okolici«, v: *Krivda rdeče fronte*, I. del, ur. Matija Škerbec (Cleveland: samozaložba, 1954), 94–106; Josip Jakoš, »Zapisnik o dogodkih v Šentrupertu, Prečni in Pleterjah in o Štajerskem bataljonu«, v: *Krivda rdeče fronte*, I. del, ur. Matija Škerbec (Cleveland: samozaložba, 1954), 83–84.

Gorjancih, zato je Kranjc določil posebne izvidniške patrolne trojke, da natančno poizvedo, katerim partizanskim enotam pripadajo gorjanske patrolje, ugotovijo njihove označbe, vedenje, pozdrav in vse druge posebnosti. Na podlagi teh podatkov je Kranjc ukazal bojnim trojkam patroljiranje pod pretvezo, da so partizanske in del kombinirane čete Štajerskega bataljona. Prevara je bila po Koroščevih besedah »nujna«, saj je Kranjc na ta način svoje moštvo zavaroval pred premočjo partizanov in ukazom OF, da je nujno uničiti vsakršno vzporedno odporiško gibanje.⁵⁶

Pod krinko Štajerskega bataljona so trojke prečesale vse Gorjance do Tupčine (na hrvaški strani meje) in na drugo stran do Suhorja; vse patrolje so poročale o prisilnih partizanskih mobilizacijah po vaseh, ustrahovanju ljudi in »ustvarjanju domačih izdajalcev«, ki se je končalo z brutalnimi mučenji in umori: partizani so »belogardiste« iskali povsod, ne da bi ljudje sploh vedeli, kdo naj bi to bili.

Prevara je ilegalnemu odredu zelo dobro uspevala in mu omogočala, da se je toliko uveljavil in okrepil, da ga partizani – po razkritju, ki so ga »nacionalisti« pravzaprav pričakovali – ne bi mogli prav zlahka uničiti. Za povrh so njihove akcije proti Italijanom odmevale kot »drzne« in uspešne: 5. junija so se udarili z italijansko posadko pri Šmihelu, 9. junija so napadli fašistično patroljo pri Zajcu, 19. junija pa so po Italijanih udarili celo skupaj s partizanskim Dolenjskim odredom, pri čemer je načrt za napad izdelal kapetan Kranjc s Tomažičem in Vasiljevičem. Vendar ta akcija, za katero je Milana Kranjca zaprosil sam poveljnik Dolenjskega odreda Urban Velikonja, ni bila uspešna; po Koroščevih zatrjevanjih je bila za to odgovorna partizanska stran (četniki naj bi jim med umikanjem

⁵⁶ Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 71.

krili hrbet), revolucionarni zgodovinar Franček Saje pa je, nasprotno, za umik krivil četnike.⁵⁷

Tridesetega junija je odred izvedel smel napad na grad Poganjce in ga požgal, s čimer je hotel preprečiti Italijanom, da si v njem uredijo svojo postojanko. Taktično je bila akcija nujna, saj bi Italijani z zasedbo gradu zaprli območje med Novim mestom in Podgradom ter onemogočili premike ilegalnih patrulj proti Kočevskemu rogu in nazaj na Dolenjsko. Poleg tega so partizanom hoteli pokazati, da so povsem pripravljeni na napade v okolici utrjenih postojank – in na postojanke same.⁵⁸

Zaradi vse večje partizanske navzočnosti so četniki svoj tabor prestavili na severno stran Zajčjega Vrha, kjer so imeli boljši obrambni položaj. Zasede in mrtve straže so razporedili v neposrednem območju tabora oz. v razdalji do dveh kilometrov; najmočnejša zaseda je bila postavljena nad Šentjoštom, kjer sta stražili dve bojni trojki. Moštvo je bilo razdeljeno v dve napadalni skupini po 12 bojnih trojk in na posadno skupino. Prvi skupini bojnih trojk je poveljeval Kranjc, drugi Drago Tomažič - Cigo, posadno skupino pa je vodil Dobrivoje Vasiljevič - Iztok. Vojaška vzgoja in urjenje mož v taktiki boja in obrambe je bilo del dnevne rutine in za vse tiste, ki pred tem niso služili vojaškega roka, so bile vaje obvezne.⁵⁹ Poveljnik Kranjc je bil pri tem zelo zahteven in je pričakoval visoko raven vojaške in moralne pripravljenosti, saj je bil sam izredno discipliniran in natančen pri izdelavi strateških načrtov. Zaradi svoje »bojevitosti« in odločenosti, da v dobro premišljenem napadu uspe, so mu možje zaupali kot svojemu »varuhu« in tudi formalno opravili častniški izpit za vodjo oz. samostojnega poveljnika.⁶⁰

57 Ibid., 76; Franček Saje, *Belogardizem* (Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1952), 287.

58 Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 80.

59 Ibid., 87.

60 Ibid., 12–13.

Toda v začetku julija 1942 je partizansko vodstvo že ugotovilo, da Štajerski bataljon ni partizanska formacija ter ga sklenilo hitro in dokončno uničiti. V tem času je imela KPS zborovanje v Kočevskem rogu, kamor so se napotili tudi gorjanski partijci. Delegacija z dr. Dermastjo, Urbanom Velikonjo, Tinetom Železnikom in Tonetom Španom se je na pohodu ustavila pred taborom na Zajčjem Vrhu; s terena je prišel še Prežihov Voranc, ki se je nato pridružil delegatom na »obisku« pri Štajerskem bataljonu. Toda z dr. Dermastjo sta v taboru postala sumničava, še posebej, ko sta opazila nekatere »posebnosti«: nihče od mož ni bil pokrit s titovko, s težavo so pozdravljali s stisnjeno pestjo, predvsem pa je bilo za moštvo samoumevno, da so pred jedjo zmolili ali vsaj naredili znamenje križa.⁶¹ Čeprav je bil poveljnik Kranjc v skušnjavi, da bi »elitno ekipo« zajel, jim je po enournem pogovoru dodelil patruljo, ki jih je spremila do Stopič. Zaradi nastale negotovosti je Kranjc zaukazal močno zasedo nad Šentjoštom pod poveljstvom Draga Tomažiča.⁶²

Odred je nato 5. julija prišel obiskat član poveljstva Slovenije Franc Glavač. Obširno je poročal o delu poveljstva, krepitvah enot in med drugim povedal, da je odred sestavni del redne jugoslovanske vojske in se zato vojaščina šteje kot rok redne službe. Po njegovih zagotovilih je nastajalo še več takih odredov, prvi v Šentjoštu nad Vrhniko pod poveljstvom Pavla Vošnerja. Borci so razmere na terenu videli (tudi) s svojimi očmi, a so verjeli Glavačevemu prepričevanju, da so »zveze z Mihailovićem in zavezniki odlične«.⁶³

Devetega julija sta v tabor prispela še poveljnik Slovenije, major Novak, in kapetan Janko Debeljak. Istočasno se je v tabor vrnila tudi četniška patrulja z dvema partizanoma in

61 Ibid., 79.

62 Ibid., 91.

63 Ibid., 93.

prinesla nujno obvestilo o koncentraciji partizanskih enot v okolici in njihovih pripravah na napad. Novak se je odločil, da zapriseže borce ter skupaj s kapetanom Kranjcem izdelal načrt obrambe.⁶⁴

Naslednji dan so partizani Dolenjskega, Belokranjskega in Gorjanskega odreda tabor Kranjčevega odreda povsem obkolili; poveljnik je bil na to pravočasno opozorjen in z drzno akcijo razbil obroč. Kranjčeva skupina je odšla proti Zajčjemu Vrh, Tomažičeva pa proti Dolžu. Do spopadov s partizani je tako prišlo na obeh krajih, vendar si je Kranjc uspel izboriti premoč nad partizani, ki so po Koroščevem pričevanju doživeli precejšnje izgube.⁶⁵

Navidezna varnost, ki jo je do takrat prva nacionalna ilegala uživala zaradi imena Štajerski bataljon, se je razblinila, a jo je Kranjc skušal nadomestiti z nenehnim premikanjem odreda. Šestnajstega julija se je vnel nov spopad s partizani pri Prečni; četniki so takrat presenetili prvo strelsko linijo napadajočih partizanov, jo uničili, nato pa se partizanska glavšina sploh ni pognala v napad. Novica o njihovem porazu se je hitro raznesla po Dolenjskem, pobegli partizani pa so širili govorico, da jih je napadel okupator.⁶⁶

Kranjčev odred se je nato umaknil do Sv. Ane nad Krko nasproti Smolenje vasi, kjer so ga 14. avgusta 1942 spet napadli

64 Visoko na vrh smreke so obesili slovensko in jugoslovansko zastavo, Kranjc je Novaku poročal o bojnem stanju odreda, nakar je Novak obhodil odred in nagovoril borce. Kranjc je nato prevzel poveljevanje, kurat je molil, borci so sneli kape in ponavljali besedilo zaprisege: »Zaklinjam se na Boga in svojo čast, da bom vedno in povsod čuval svobodo svojega naroda; da bom branil idejo svobodne Jugoslavije in čuval pred nasiljem naših nasprotnikov svoj slovenski in srbski narod. Izpolnjevaj bom zvesto vse naloge četništva – za kar mi Bog pomagaj!« (Korošec, *Prva nacionalna ilegala*, 94).

65 Ibid., 97.

66 Ibid., 103.

partizani. V »kaotičnem spopadu« so ilegalci tabor najprej zapustili, potem pa zopet zavzeli; partizanom se tudi ta napad ni posrečil, nacionalni odred pa se je obdržal in se vnovič preselil na Gorjance. Pred tem so hudi boji v navzkrižnem ognju med Italijani in partizani na področju med Krko in Mirno vodili k izjemno pomembni odločitvi: četniška skupina je sprejela italijansko ponudbo, da se »legalizira« in odtlej nastopa pod imenom »Legija smrti«, kar je vsekakor vplivalo tudi na »duhovno razpoloženje« znotraj samega moštva. Še močnejše kot »ugibanje o spremembah«, ki možem niso bile »po volji«, pa je bilo po Koroščevem bratstvo med borci ter spoštovanje do nadrejenih.⁶⁷ T. i. Štajerski bataljon se je vključil v nastajajoče vaše straže – te so bile odgovor prebivalcev na deželi, ki so bili zaradi ekstremnega partizanskega terorja potisnjeni na rob preživetja – italijanska okupacijska oblast pa jih je avgusta 1942 preimenovala v Prostovoljno protikomunistično milico (MVAC).

Med Scilo in Karibdo

Idealizem »prvoborcev« Štajerskega bataljona oz. prve nacionalne ilegale se je napajal iz vere, da se je mogoče, častno in nujno upreti nasilju okupatorja mimo revolucionarnega tabora, ki je tedanjo politiko presenetil s pozicijo brezkompromisne moči in pestil slovenske ljudi s prav takim – in še hujšim – nasiljem kot fašisti sami. Toda ta idealizem se je znašel v najhujšem precepu, ko se je vodilna politika izkazala za prešibko in razbito v interesne frakcije brez resničnega uvida v mednarodno zaodrje zaveznikov, vojaških logističnih (ne) zmožnosti, predvsem pa realnega učinka ključnih odločitev.

⁶⁷ Ibid., 128.

Major Novak je v svojih spominih priznal, da ga je ustanovitev Legije smrti po politični odločitvi vodstva tradicionalnega tabora⁶⁸ v Ljubljani »razočarala«, a je sprejel nastajanje vaških straž kot »začasen samoobrambni ukrep«, saj bi te po njegovem mnenju morale slednjič prestopiti ali k partizanom ali h Kraljevi jugoslovanski vojski. Največja napaka je bila po njegovem storjena s tem, ko je bila vaškim stražam dodana »politična barva« določene politične »struje«, ki ni bila niti partizanska niti četniška, s čimer je organizacija prevzela »popolnoma napačno vlogo«.⁶⁹

V zapletenih razmerah (nasprotujočih si) sil si je Novak zastavil svoj program za nadaljnjo akcijo in jo strnil takole: »Takoј se mi je porodila zamisel, da si prizadevam za pridobivanje vaških straž za našo organizacijo in za njihovo oddvajanje od Italijanov z odhodom v gozdove, kjer bi jih sprejemali naši organi. Na ta način bi se na lahek način lahko ustanovile številne enote naše vojske, ki bi lahko varovale vaško prebivalstvo pred komunističnim nasiljem in obenem opravljale uspešne akcije proti okupatorjem. [...] Da bi lahko uresničil svoj načrt, je bilo treba opraviti celo vrsto priprav, ki bi bile tele: pridobivanje političnih krogov iz Slovenske zaveze, predvsem klerikalne skupine, h kateri je sodila večina ljudi iz vaških straž. Za takšno revolucijo, pridobivanje za takšno akcijo duhovništva, ki je bilo v najožji zvezi z vaškimi stražami in je imelo na njih odločilno vpliv, preprečevanje preveč tesnega objema med vaškimi stražami in okupatorjem ter preprečevanje njihove zlorabe za čisto okupatorske zadeve, preprečevanje komunističnega delovanja med vaškimi stražami in tudi vpliva nejugoslovansko usmer-

68 Tradicionalne stranke so dilemo o tem, ali sprejeti sodelovanje z okupatorjem ali ne, utemeljevale z lastno ogroženostjo zaradi številnih umorov v Ljubljani in izjemnega revolucionarnega nasilja na podeželju. Prim. Jože Možina, *Slovenski razkol*, 145.

69 Prim. Kranjc in Kljakić, *Plava garda*, 59; Žitnik, *Usodni čas*, 31.

jenih krogov, infiltriranje naših propagandistov in starešin v vaške straže, moralna priprava ljudi za vstajo proti okupatorju ob istočasni zaščiti pred partizani, preprečevanje razpihovanja strankarskih strasti med prebivalstvom in zagotavljanje narodne in verske vzgoje, predvsem pa ohranjanje tajnosti naših načrtov. Računal sem, da se bodo te priprave opravile med zimo 1942/43 in se bo zgodaj spomladi začela velikopotezna akcija.«⁷⁰

Program se je glede na vrtiljak političnih dogodkov v Ljubljanski pokrajini zdel zgolj iluzoren poskus reševanja nikoli povsem usklajenih zamisli o vojaškem (protiokupatorskem) odporu tradicionalnih strank. Še več, razkol med njimi se je zaradi izjemnih pritiskov tako okupatorjevega kot komunističnega nasilja in propagande poglobljal in zdelo se je, da bi Novakove zamisli lahko zaživele (predvsem) ali samo na Primorskem, kjer je bilo partizansko gibanje šibkejše in vaških straž še ni bilo. Prav tam je bila zastavljena velikopotezna renesansa četniškega gibanja in obljubljala izpolnitev dela smelih vojaških organizacijskih pobud iz leta 1941. Čas vojne je pokazal, kam se je nagnila zgodovina.

70 Navaja Tone Ferenc, *Dies Irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943* (Ljubljana: Modrijan, 2002), 11–12.

The Path of the “Styrian Battalion” – From Idealism to the Transformation in 1942

Summary

The outbreak of the World War II and the occupation of Slovenian territory confronted the leading traditional political parties with dilemmas of national survival and will to resist the occupier. In search of a solution, they began to form underground legions and groups that teamed up to form military formations. These also shared a vision of loyalty to the Yugoslav government in exile, of cooperation with the Western Allies (from whom they expected key military support at the moment of collapse of the occupying forces) and their intelligence services. They also shared ideas of a post-war reconstruction of the Kingdom of Yugoslavia. At the same time, the traditional camp had to face (illegal) activities of the Communist Party, which, with its diverse, highly thought-out propaganda tactics and uncompromising violence against potential and actual opponents had a strong impact on the previous political constellation. The violence intensified to the extreme after the Party took on the central role in the LF and rejected the remaining initiatives for resistance against the occupier. Major Karel Novak was appointed the representative of Mihailović's movement and the Royal Yugoslav Army in Slovenia. In the Yugoslav Army in the Homeland, he then took on the position of commander for Slovenia. In cooperation with the Slovene Covenant and the legions, he began planning a field combat unit. In the first na-

tional underground movement, the so-called Styrian Battalion, he tried to combine the idea of the patriotic struggle against the occupier with the idea of an uprising against the growing Communist violence. The traditional politics significantly intervened in it in 1942.